

CO PAMĚŤ SRDCE ZAZNAMENALA

Václav Židlický

Jiný kraj, jiný mrav: jestliže třeba ve Francii se musí celá léta čekat, než některý ctihodný akademik odejde na věčnost, aby se spisovatel mohl stát členem velevážené Francouzské akademie, v Sovětském svazu naopak akademikové, vědci, často bývají spisovateli. Ovšemže i tam jsou zvlášť zasloužilí spisovatelé voleni za členy Akademie věd, zároveň však v mnoha případech vědecká dráha předchází spisovatelské nebo aspoň vede souběžně s ní. Potvrzuje to i příklad Ivana Navuměnky, nejen řádného člena Akademie věd Běloruské SSR, ale navíc i viceprezidenta této akademie - tedy povoláním vědce /literárního/, ale posláním spíše spisovatele.

Je příznačné, že vědecké pracovníky věnující se zároveň spisovatelství nalézáme zejména ve svazových republikách - každopádně asi více než v centrálním prostředí ruském -, a nejvíce možná zrovna v Bělorusi /za všechny jmenujme ještě aspoň u nás i ve světě dobře známého Alěse Adamoviče, člena korespondenta téže AV BSSR a stejně znamenitého spisovatele jako literárního vědce/. To by mohlo svědčit, že nejspíš nejde ani tak o "mravy", zvyky či obyčeje, jako spíš o určitou "zákonitou" determinovanost: jako by zde totiž působila ještě jakási "buditelská" synkreze vědy a umění z dob, kdy vzdělaných jedinců bylo jako solí zapotřebí tu i onde.

Patrně ještě silněji se v tom však prosazuje vnitřní potřeba autorů promluvit i uměleckým slovem vedle slova odborného, daná přetlakem hlubokých prožitků, a to pře-

devším a nejčastěji prožitků válečných. Ať to zní sebeabsurdněji, faktem je, že už od Homéra je válka jedním z nejmocnějších inspiračních zdrojů umění, bez něhož by i mnozí velcí tvůrci možná po peru ani nesáhli. A což teprve poslední světová válka a její hrůzné projevy zejména právě v Bělorusí! Vždyť i ze zmíněného Adamoviče i světznámého Navuměnkova dalšího krajana Vasila Bykava udělala spisovatele válka. A podobně válka, zajizvené nebo vůbec nezhojené rány srdce a hořká paměť, trvale zneklidňující vzpomínka, vtiskla do ruky spisovatelské pero i Ivanu Navuměnkovi.

Původně chtěl být novinářem. Po návratu z armády do civilu působil nejdříve v redakci oblastních novin na Polesí, později jako dopisovatel ústředního deníku ÚV KS Bělorusí "Zvjazda". Současně dálkově studoval na filologické fakultě Běloruské státní univerzity v Minsku, po jejímž absolvování se stal na téže fakultě aspirantem, asistentem, pak docentem a profesorem dějin běloruské literatury - než začátkem 70. let přešel do Akademie věd BSSR, zprvu jako ředitel jejího Kupalova literárního ústavu a nyní viceprezident.

Uprostřed přípravy na vědeckou dráhu se v něm prosadilo i nutkání vyslovit se také umělecky. V roce 1957 mu vyšla první sbírka povídek Sedmnácté jaro, kterou rok nato doplnil další sbírkou Chlapci vrstevníci; jimi se zařadil k tehdejší "mladé" generaci z poloviny 50. let, třebaže věkově byl mezi jejími příslušníky o něco starší /narodil se v roce 1925/. Od té doby mu vyšla řada dalších povídkových knížek, několik novel a tři romány, dávno už také přestoupil k dnešní generaci "střední", ale jeho

raná povídková tvorba nepřestává přitahovat čtenáře a literární kritika v ní dokonce stále spatřuje div ne těžiště dosavadního autorova díla.

Je to tvorba vytěžená především z války a proto také Ivan Navuměnka bývá nejčastěji řazen k autorům válečným /třebaže dneska už se zdaleka neomezuje pouze válečnou tematikou/. Stejně velký podíl v jeho díle má však i téma mládí, byť většinou mládí válečného. Autor neskryvá, že zejména v začátcích byl silně autobiografický. "Psal jsem převážně o tom," přiznává, "co jsem sám prožil". A prožil právě to, co prožilo celé jeho mladé pokolení, které válka donutila k předčasné zralosti. Když fašisté vtrhli do Sovětského svazu, bylo Navuměnkovi necelých sedmáct let, studoval na střední škole. Hned na počátku okupace založil se spolužáky ilegální komsomolskou odbojovou organizaci, která udržovala spojení s partyzány; později sám odešel do partyzánského oddílu, s nímž v roce 1943 přešel k regulérním jednotkám Sovětské armády a bojoval pak na frontě. A toto životopisné pozadí mu posloužilo i jako fabulační osnova a syžetový základ většiny jeho próz. Nepřekvapuje proto, že jejich hrdiny jsou téměř výhradně mladí lidé. I když někdy hrají vedlejší úlohu nebo dokonce ani nevystupují přímo jako postavy, jejich přítomnost je z vyprávění zřejmá, protože autor zhusta komponuje své povídky jako svého druhu vzpomínky, v nichž vystupuje sám jako vypravěč - neboli je jedním z nich, z mladých lidí své doby, objevuje sebe v nich a je v sobě. Bere je přímo ze školních lavic a staví rovnýma nohama do válečných událostí. A v této nadmíru těžké situaci se musejí stát dospělými, hledat si místo v životě.

V duchu své autobiografičnosti Navuměnka předvádí nejčastěji středoškolské studenty /své "chlapce vrstevníky"/, jimž uplynulo sotva "sedmnáct jar", někomu trochu méně, někomu více. Žijí svůj normální "všední" život pokojných obyvatel, učí se vědění, unášejí se četbou Julese Verna, sní o mořích, touží po udatných činech v budoucích povoláních, prožívají své první nesmělé lásky, a maturanti, plni okřídlující radosti na prahu samostatného života i utajeného smutku z nadcházejícího rozloučení s kolektivem, chystají abiturienteký večírek. A najednou se nekonají zkoušky, romantické sny o mořích a dalekých cestách, o dobrodružství a hrdinských činech jsou krutě zpřetrhány, životní plány se zhatily, slova lásky zůstala nedopovězena a plánovaný maturitní večírek se nekoná... Vypukla válka!...

Na tomto kontrastním momentu staví Navuměnka většinu svých ~~průz~~ próz. Nejčastěji jej používá přímo jako kompozičního postupu a syžetového "uzlu" povídky, ale i tam, kde "neváže", "nekloubí" syžet a fabuli, v povídkách, které těží jen ze života předválečného nebo jen válečného či poválečného, je kontrast základní funkční složkou umělecké výstavby autorovy výpovědi o jeho válečném pokolení mladých. Hořký úděl, jímž bylo toto pokolení postiženo, je ústředním motivem i problémem Navuměnkova díla. Kdesi na dně, v podtextu jednotlivých próz, leží jako výsledný čtenářský dojem trpký pocit z těch ne vlastní vinou promarněných příležitostí, které život poskytoval mladým lidem, než přišlo to, co z jejich plánů učinilo trosky a zbavilo je prostoru pro realizaci jejich snů a tužeb.

Zdůrazněním tragického válečného osudu je Navuměnka blízký už zmíněnému Vasilu Bykavovi, ačkoli každý z nich dosahuje svého záměru odlišným způsobem. V recenzi, jíž uvítal Bykavovu třetí raketu, se Navuměnka vyznal: "Psát o válce znamená podle mého soudu nejen kreslit charaktery, ale vytvářet i neopakovatelný obraz doby." Tato slova přesně vystihují, co oba nedávno "mladé" spisovatele pojí i co je odlišuje. U každého z nich jsou zastoupeny obě složky, charaktery i ~~postava~~ atmosféra. Bykav však přece jen klade důraz hlavně na první, jeho talent je vysloveně "charakterotvorný", kdežto Navuměnka vytváří především právě onen neopakovatelný obraz doby, zachycující její typickou atmosféru, dává přímo pocítit ovzduší, ohmatat si "duch" doby. Té doby zejména, kdy Sovětská armáda ustoupila, ponechávajíc lidi ve zmatku a zděšeném údivu nad nepochopitelností věci, kdy Navuměnkovi mladí hrdinové bloudí ulicemi, udivenýma očima pozorují "nový pořádek", jsou celí nesví z mrtvolného ticha v zakřiknutém okupovaném městečku, které nemůže přerušit ani harmonika, osamoceně vyzývající kdesi v parčíku k tanci, jímž by místní mocipáni rádi obnovili "normální chod života". S jemným citem a pochopením pro danou věkovou mentalitu /ne nadarmo je tolik autobiografický!/ spisovatel přesvědčivě vede své postavy k postupnému rozhodnutí nasedět s rukama v klíně. Nic jim ovšem neulehčuje, ale je mu rovněž cizí falešná heroizace jejich odbojových činů.

Především zmíněné pojetí doby, až "hmatatelně" cítěná a tlumočená její atmosféra, daly Navuměnkovým prózám svěžest, pro niž byly tak všele přijaty kritikou i čtenáři. Významně se na tom však podílí i autorovo slovesné umění, dovedná práce s výmluvným detailem a vypointovanou

koncovkou /jeden příklad za všechny: "Měl tři řády na kabátě a prázdný pravý rukáv"/, schopnost promlouvat podtextem /"Z celé třídy se nás vrátilo jen šest, a přece jsme nedokázali Veroniku uchránit"/, zmoudřelá sebeironie vypravěče v pohledu na romantizovaný svět mladistvých vrstevníků a přirozený hovorový tón vyprávění. V posledním bodě Ivan Navuměnka dokonce předčí Vasilu Bykava, i když je třeba připustit, že pro vypravěčskou intonaci, jakou používá Navuměnka, je běloruština tradičně připravenější než pro vysoký styl hrdinské tragédie, o jaký tím záslužněji usiluje Bykav.

A když jsme znovu u srovnání: je-li Bykav strohý, až jakoby "suchopárný" realista, prozrazuje a prosazuje Navuměnka svůj sklon nejen k zmíněné už romantice mládí, ale i k funkčně působivému romantickému prizmatu ve vidění skutečnosti. Ovanutí lehkým oparem romantismus a romantiky, provázené stejně lehkým náznakem náladově lyrické nostalgie, dělá Navuměnkovy prózy emocionálně o to působivější. Na této působivosti se ovšem podílí i svérázný autorův lyrismus, pramenící nikoli z lexikálních či stylistických postupů, ale z osobitě pojatého vyprávění, v němž podstatnou roli hraje pointa, zkratka a v neposlední řadě pojetí povídek jako svého druhu "vzpomínek", třebaže nejsou vyjádřené přímo ve "vzpomínkové" formě. A konečně si všimněme i toho, kolik místa v Navuměnkových povídkách příznačně zaujímá láska a ženské, zvláště dívčí postavy, které také patří k nejpřitažlivějším.

Nastíněný ráz Navuměnkových próz a způsoby, jimiž jsou "udělány", dobře dokresluje vlastní autorovo vyznání: "Pro mne povídka začíná vždycky z nálady." Odtud pramení

i autorův lyrismus a umění sugestivního zachycení neopakovatelného obrazu doby. A v tom spočívá i tajemství silného "náladového", emotivního působení Navuměnkova díla na čtenáře. Díky naznačeným vlastnostem spisovatelova umění se hlouběji vrývají do čtenářského vědomí i charaktery mladých lidí, které autorova paměť srdce zaznamenala spolu s ovzduším líčené doby pro nás i pro pokolení příští. Neboť Navuměnkovo spisovatelství je ryzí, jeho umělecká výpověď o skutečnosti je sice tichá, až vědomě přitlumená, ale opravdová, patří k rodu těch, které mají schopnost a sílu trvat a přetrvávat.